

Gunnar Hillbom: Carl Michael Bellman

[illegible][illegible][illegible][illegible]

bsp bsp bsp Tandori Dezső fordítása

Ez a dal nem Budapesten, hanem Stockholmban íródott, ahol a vágyálom megfényesedik a távolságtól. Vajon minek a jelképe Bellman dalában a magyar bor? A különlegesnek? Az egzotikusnak? Alighanem inkább egy jó dézsányi felszabadító dionüszoszi őserőnek.

bsp bsp bsp Most 200 év elmúltával végre eljut a magyar borról szóló dal Magyarországra. Mintegy bacchusi-poétai cserekereskedelem láncszemeként – elkészült Bellman dalainak magyar fordítása. Vajon hogyan fogadja őket a magyar közönség? Különlegesnek találja majd? Isten őrizze! Egzotikusnak? Svédországban, ahol Bellmant a romantikus hagyományoknak megfelelően a nemzeti jellem hordozójának tekintik, talán sokan ilyenfajta reakciót várnának, ám én kételkedem. Abban viszont biztos vagyok, hogy a magyar énekes éppoly zamatosnak találja majd dalait, mint Bellman a magyar bort, és hogy dalai magyarul is ugyanazt a dionüszoszi őserőt közvetítik minden jó és rossz oldalával, mint az eredetiek.

bsp bsp bsp Bellman dalait mai magyar nyelvre fordítani persze sokkal bonyolultabb ügy, mint bort importálni. A legyőzendő nehézségek: a nyelv, az idő és a kultúrkör távolsága.

bsp bsp bsp A nyelvi távolság – legalábbis a laikus szemszögéből – olyan abszolútum, amelyet csak azok a nyelvművelő tudósok és tudós nyelvművészek képesek áthidalni, akiket mi gyarló szakszóval fordítóknak nevezünk. Munkájukat én megítélni nem tudom, ez nem is feladatom, annyit mégis szeretnék elmondani: meggyőződésemm, hogy a dalok magyarul is ugyanolyan erővel közvetítik majd eredeti mondanivalójukat, mint svédül.

bsp bsp bsp Az időbeli távolság relatív, és elsősorban Bellman saját problémája. Ahogy Fredman, Bellman remekművének, a *Fredman episztoláinak* főszereplője „arról volt közismert... hogy játszi könnyedséggel fojtja az időt egy kis kupica bundapálinkába”, Bellman ugyanolyan közismert módon állította meg azt az időt, melyet a népszerű dalköltészet divatjának változásai jeleznek. Megállapíthatjuk, hogy Bellman hatalmas életművét megrostálta az idő, de a túlélő dalok számára az idő nem létezik. Azok ugyanolyan frissek ma is, mint kétszáz éve, előadásuk ugyanolyan ingerlő feladat lehet a mai rockzenészeknek, mint annak idején az akkori társasági „trubadúroknak” és a múlt század férfikvartettjeinek volt.

bsp bsp bsp A kultúrkörök távolságán nem változtathatunk; maradjon meg az olvasó és dalt hallgató közönség számára izgalmas kihívásnak:

ez ad majd lehetőséget az útra keléshez. Az, ami most itt következik, szolgáljon rövid útikalauzul.

A kultúrtájat az utazó többé-kevésbé idegennek érezheti, de mindig magában rejt valamit belőlünk, saját történetünkből. Nem igaz, hogy a modern közlekedés – amely technikailag valóban megrövidítette a távolságokat – a világot nemzetközibbé tette volna. Túl a bécsi kongresszuson és a napóleoni háborúkon volt egy Európa, sok tekintetben nyitottabb, mint korunk Európája. Kereskedővárosok, egyetemi városok és kultúrközpontok – a vidéktől erősen elkülönülve – közös európai kultúrflórát alkottak, amelyen belül az áruk és valuták, a tudás és az eszmék, az ízlés és a stílusideálok cseréje eleven volt. A mondén kultúrközpontokban, még olyan regionális központban is, mint Stockholm, a francia volt a világnyelv, s a XVIII. század legnagyobb részében a divat, a művészet, a költészet és a zene területén is a francia ízlés uralkodott. Legerősebben természetesen a városi kultúra népszerű megnyilvánulásaira jellemző ez a tendencia: a napi sláger többnyire egy francia chanson vagy kuplé – eredeti nyelven vagy fordításban.

Gazdasági szempontból ezt az európai tájat a harmadik rend emancipációja jellemezte. A polgárság egyre nagyobb teret nyert a közéletben, lassabb vagy gyorsabb ütemben, aszerint, hogy milyen erős volt a feudális hatalom, amelyet emancipációjuk elsősorban fenyegetett. Svédországban közép-európai típusú feudalizmus soha nem létezett. A svéd polgárság hatalma és öntudata erőteljesen és korán kifejlődött, gyakran egyetértésben a királyi hatalommal, a régi hivatali nemesség riválásával.

Az 1760-as évek második fele és az azt követő évtized kezdete rendkívül mozgalmas időszak volt a svéd politikának. XII. Károly kalandos háborúi után új államforma alakult ki, amelyben az ún. Szabadságkorszak alatt a királyi hatalom lassacskán teljesen átadta helyét a tanácsuraknak és az országgyűlésnek. Ez a rendszer Bellman ifjúsága idejében egyfajta parlamentáris despotizmussá alakult, amelyben a hatalmat egymást gyakran váltó, ellentétes politikájú kormányok gyakorolták. Mind a gazdaságpolitika, mind a külpolitika a kormányváltozások függvénye volt. Sokan aggodalommal figyelték, mi történik Lengyelországban – és pesszimista párhuzamokat állítottak fel. A hatalmat gyakran korrumpálta a külföldi pénz, s a svéd gazdaság pusztító inflációtól s annak közismert katasztrofális következményeitől szenvedett egy szociális biztonság nélküli társadalomban. Könnyű volt elszegényedni, nehéz elkerülni az eladásodást, de a pálinkát olcsón

mérték.

Stockholm megtelt egyszerű kiskocsmákkal, amelyek gyakran csak egy mocskos szobából, sőt néha csupán egy ablakból állottak, ahonnan utcán át árulták a pálinkát. A kocsmák egyre inkább a gazdaság, az erkölcs és a társadalom kivetettjeivel népesedtek be. A városnak, Bellman városának nyomornegyedei egyre nagyobb területeket foglaltak el, de Stockholm, a vizek városa varázslatosan szép, még ha időnként le is züllik. Ragyogását sosem győzi le egészen a sikátorok sötétsége.

Bellman - 250 évvel születése után - különös kettős életet él a svéd köztudatban. Egyrészt - a romantikus XIX. század óta - ő a nemzeti költő,¹ másrészt főszereplője egy gazdag népi és ma is élő anekdotakincsnek: néha mosdatlan szájú, néha talpraesett betyár, egy svéd Eulenspiegel. De a romantikus *értelmezés* (a népből jött humoros természetfilozófus) csakúgy, mint a népszerű *hagyomány* (az az ember, aki azt teszi, ami az eszébe jut), olyan belemagyarázás, amely zavarja a dalok közvetlen átélését és ösztönös megértését, ezenkívül pedig teljesen történelmietlen is. A fordítás, az új közönséggel való találkozás lehetőséget ad a dalnak és az énekesnek, hogy lerázza magáról ezt a terhes értelmezési tradíciót. Ez nagyon sokat jelent.

Bellman életrajzához nagyon kevés dokumentum áll rendelkezésünkre. Nem vezetett naplót, és szorgalmas levélíró sem volt. Dalainak hatalmas tömege a legkiadósabb forrás életének vizsgálatához, amelyet még egyetlen életrajzíró sem dolgozott fel tudományosan.

A Bellman család története egy abban az időben egyedülálló szociális felemelkedés története. A nagyapa nagyapja még Bréma környéki német jobbágy volt, a nagyapa apja Svédországba költözött, és szabómester lett Stockholmban. A nagyapa az uppsalai egyetemen a latin ékesszólás professzora, és ez a tetőpont. Az ő fiának már csak egy fantáziátlan tisztviselő-karrierre futotta, és Carl Michaelnek bizonyára még rosszabbul ment volna a sora, ha - mint ahogy elvárták volna tőle - ezen a pályán marad.

Carl Michael Bellman 1740. február 4-én született és 1795. február 12-én halt meg. Tudomásunk szerint egész élete folyamán háromszor hagyta el nagyobb távolságra Stockholmot:

Először, mikor 19 éves korában meghívták egy a kikötőben horgonyzó vitorlásra - a bor jó volt, a hullámok kellemesen csacsogtak. Mikor Bellman felébredt, a Mälár-tó egyik parti városában találta magát, kb. 80

kilométerre Stockholmtól.

Másodszor, amikor 23 évesen kénytelen volt hitelezői elől menekülni, hogy az adósok börtönét elkerülje: ekkor egészen Norvégiáig jutott, ahonnan pár hónap múltán királyi menlevéllel tért vissza.

Harmadszor, mikor a szülők, pár évvel az előbbi botrány után, elhagyták a várost, hogy olcsóbb és egészségesebb vidéki környezetet találjanak a családnak – egy jó napi távolságra a városi csábításoktól. Bellman néhány hónap elmúltával lerázta a szülői tekintély láncait, állást keresett magának és egyedül tért vissza a városba. Életének hátralevő harminc évében kisebb kirándulásoktól eltekintve soha nem hagyta el Stockholmot.

Amikor Bellman 24 évesen a saját lábára állt, két pálya várta: a tisztviselőé és a társasági énekesé. Ez utóbbi hamarosan felülkerekedett, sőt társasági énekesi karrierje nemsokára „független” énekművészi karrierré alakult, amelyben mind a pozíciót, mind a szakmát saját maga találta ki. A függetlenség természetesen, mint mindig, viszonylagos volt.

A vége felé közeledő Szabadságkorszak pártharcainak királyi államcsíny vetett véget: III. Gusztáv fellázadt, magához ragadta a hatalmat, s ezzel belépett a XVIII. század végének felvilágosult uralkodói sorába. A forradalom napján a tengerészlet lojális tisztikara Bellman dicsőítő szövegével köszöntötte az uralkodót. Másnap – jegyzi fel naplójában Carl Tersmeden tengernagy – a király megkérdezte, ki írta a dicsőítő éneket. „Legkegyelmesebb uram – válaszol Tersmeden –, a város híres poétája, Bellman.” Így lett Bellman verse királyi propaganda, ő pedig a király embere. III. Gusztáv meg, ha nem is túl bőkezűen, lehetővé tette számára, hogy művészetének élhessen. Hivatalosan akkoriban még nem élhetett meg senki mint független művész; Bellman is az állami sorsjáték terhére és a király magánpénztárából húzott fizetést, ami együtt járt a semmire nem kötelező *Királyi titkár* címmel. Így lett végül a dal Bellman kenyere, amelyből azonban csak annyira futotta, hogy a legnagyobb szegénységben halt meg és nincstelen családot hagyott maga után.

A királyhoz írott dalok ugyan szerény lehetőséget nyújtottak Bellmannak, hogy művészként éljen tovább, de halhatatlanságot régebben írt dalaival szerzett, mint „a város híres poétája”. Nyolcvankét dalból álló gyűjteményével, melynek a *Fredman epiztolái* címet adta, mind a mai napig ő a város legkülönb énekesé. Nagy részük a Szabadságkorszak utolsó éveiben keletkezett, és Stockholmot énekli meg minden nyomorával és buja szépségeivel.

A stílus, a műfaj, sőt magának a versnek és a zenének a kapcsolata egészen új volt ezekben a dalokban. Az összehasonlító

kutatás kénytelen volt letenni a fegyvert (genezisük szempontjából a *Fredman episztolái* kétségkívül „mutációknak” tekinthetők); a korabeli kritika pedig tipikus tanácstalansággal reagált, hol zseninek, hol csípős kommentárok közepette kocsmái és bordélyénekesnek kiáltva ki a szerzőt. A dalok azonban az énekeskönyvek és ponyvafüzetek segítségével minden társadalmi rétegben gyorsan és sikerrel terjedtek.

Természetes, hogy az értelmezők különböző iskolái – a romantikus metafizikusoktól és a Carlyle-i moralistáktól a marxistákig – mind a maguk módján magyarázták Bellman művészetét: természetfilozófia, dekadencia, társadalomkritika. Mindegyikük közös hibája, hogy Bellman dalait az intellektuális analízis módszerével közelítik meg. Bellman énekes volt – nem gondolkozó.

Egyik kiindulópontja egyedülálló utánzótehetsége volt: az utcán, a politikai klubokban, a szalonokban, a prédikációkban röptében elcsípni és reprodukálni egy-egy jellegzetes nyelvi fordulatot. Elcsípni és reprodukálni egy-egy tipikus dallamot a táncparkettről, a konyhalányok énekéből, a koncertteremből, színházból, templomból vagy katonai parádéről. Elcsípni és reprodukálni egy hangszer egyéni zengését, a templomi harangok kongását. Az érzékek világából vett hasonlattal: Bellman megragadta és koloratúriákban adta vissza környezetének, sőt magának a nyomornak a színpompáját is. Utánzatai mindig a közvetlen jelent ábrázolják.

Az a könnyedség, amellyel költőnk megragadja és reprodukálja közvetlen benyomásait, talán visszavezethető az énekes természet adta tehetségére. Ám Bellman jó tanárokat is kapott ambíciózus szüleitől, így aztán nem csak Stockholmban, hanem a könyvek világában is élt, és itt nyitva állt előtte az út. (A latinon kívül állítólag németül, franciául, angolul és olaszul is tudott.) A könyvekből szerzett benyomásainak a maga módján adott kifejezést. Kora Stockholmjának leírása tele van utalásokkal. Amikor arról énekel, hogy Ulla Winblad, a *Fredman episztoláinak* könnyűvérű múzsa kirándul egy Stockholm környéki kocsmába rákot ebédelni és végül felhúzott szoknyával egy káplár társaságában a kocsmá padlóján köt ki, az episztola indításában – a burleszk ellentét kedvéért – Boileau *L'art poétique*-jének második énekét parodizálja, mely a pásztordal műfajáról szól:

Mint nyáron a pásztorlány, ki szép
Ruhába felöltözik,
S virágot a pázsitról ha letép,
Meglelte a smukkjait,
A dísze bükköny s meggyfavirág,
Hisz fénylő gyöngyököt sose lát,
Midőn kiválogatni jó
Pártája virágait ő,

Pfüj, cipóm bomlott,
 Kabátom rongyok,
 Ingem szén-kazán!
 Nézd
 nyakkendőmet,
 S a birka prémet,
 Szétvetett bokám.
 A testem viszketeg,
 Végy föl engemet.
 Végy föl engemet.

[illegible]

Hej, ifjak, lányok,
testvéreim, ti,

[illegible]

Szeme lehúnyva, orra
kitágul:

Jön-e már hang a
szárazfából?

A söröskancsó áll a
széken;

S már zendül is a nóta.

(Ep. No 9)

*Szelényi-
Szentjóni Annamária fordítása*

Jelen idő és felszólító mód uralják a leírást, a
hangszerek hangját maga az énekes szólaltatja meg képességei szerint. A

közvetlenség érzése szoros kapcsolatban áll a közvetlen utánzással, az effajta éneklés utánzó jellegével: az énekest érő pillanatnyi benyomás és a reprodukálás közötti távolság soha nem nagy.

Bellmant már saját korától kezdve rögtönző művésznek tartották. A költő Kjellgren, aki *Fredman episztoláinak* első kiadásához az előszót írta, így jellemzi a dalokat: „igaz sugallat szüleményei..., melyek készen pattantak ki egy lángelme kebeléből”. Bellman maga árulja el egy, kiadóihoz írt levelében: „A zenés Poéziának oly természete van, amely sokkal többet követel magának, mint azt képzelnök.” Ha elolvassuk sokszor húszsoros vagy még ennél is hosszabb strófáit, ekvilibrisztikus rímfonataikkal, könnyen megérthetjük sóhaját.

Tulajdonképpen nemcsak a verselés technikája az, ami miatt alig hihető, hogy *Fredman episztolái* rögtönzések. A dalokban megbúvó utalások is átgondolt megmunkálásról tanúskodnak: a mitológiai és bibliai utalásokat is könnyen megértjük, de sok minden egyéb, ami a népszerű dalkincshez tartozik, már kívül esik ismeretünkön. Nemrégiben mégis támaszra talált az a korábbi nézet, mely szerint Bellman rögtönző művész volt. Egy egészen új kéziratot lelet, a legrégebb 50 episztola nagyrészt keltezett másolata arra vall, hogy rendkívül gyorsan dolgozott. Az 1771-es év végén alig négy hónap alatt 19 levelet írt meg, amelyek együttesen a dalköltészet 1389 leggyönyörűbb verssorát foglalják magukban. Alig hihető, hogy ezek rögtönzések, de el kell ismernünk, hogy a bonyolult strófák és verssorok határtalan könnyedséggel kerültek ki tolla alól.

Hát igen: az igazat megvallva, a strófák felépítése nem olyan bonyolult, mint vizuális képükből gondolnánk, és a csodálatra méltóan találékony rímek sem valamilyen bonyodalmas verstan törvényei szerint helyezkednek el. A szótagszám, a hangsúlyelosztás és a rímképlet ahhoz a dallamhoz igazodik, melynek szimmetriája, ismétlései és kadenciái Bellman tudatát a dal keletkezése közben foglalkoztatták. Ezt a formai alapot aztán úgy építette ki, mint egy rögtönző muzsikusz.

Zenészként Bellman azt az egész Európában igen elterjedt, ún. parodikus hagyományt követte, amely a slágertől a zsoltárig a népszerű zene minden területén egészen az ő koráig uralkodott. A paródia mint zenetudományi kifejezés azt a zeneszerzési technikát jelenti, amely más összefüggésben újból felhasznál egy már meglevő dallamot; semmi köze tehát magának a zenének az ethoszához. Ez a forma még ma is él, de virágzásának ideje a XVII. századra és a XVIII. század első felére tehető. Bellman korára már túlélte

önmagát, és nem felelt meg a kor zenei expresszivitást követelő igényének. Klopstock és Gluck idejében Közép-Európában új éneklési stílus jelent meg, amelynek ideálja a lírai jellegű szöveget hajlékonyan követő megzenésítés volt.

Svédországban sokáig igen erős volt a francia kulturális befolyás. Bellman ezért magától értetődően a parodikus hagyományból indult ki, de megújította és egyedülálló utóvirágzását teremtette meg. Dalainak zenei alapját nem közismertségük, hanem kifejező erejük alapján válogatta össze, s ez különösen áll *Fredman episztoláira*. A dalok költői megformálása kisebb-nagyobb mértékben mindig visszahatott az eredeti zenei indíttatásra és ez változatokhoz, nemritkán átfogó újraszerkesztéshez, és részben új kompozícióhoz is vezetett. Ezért nem használta Bellman soha az „ad notam” utalást *Fredman episztoláiban*, ezért tartotta a kottanyomatos kiadást elengedhetetlennek.

Az a követelése, hogy minden dal teljes egészében a kottákkal együtt jelenjen meg, keresztülhúzta Bellman eredetileg 100 episztolára méretezett tervét, amikor két év elteltével még csak 50 készült el. Gazdasági okok miatt a munka csak 18 év múlva folytatódott. Ezalatt sok minden megváltozott: Stockholm, Bellman és a közönség ízlése is. A késői levelekben a Szabadságkorszak sikátorai és kocsmái helyét a királyi kastélyok angolparkjai veszik át. Még ha a szereplők ugyanazok is, mint régen, Fredman, Ulla Winblad stb. – burleszk vérbőségükből sokat veszítettek. A dallamok sem paródiák már, hanem Bellman saját szerzeményei, a versekhez. Fredman nem az a részeges és tönkrement órásmeister többé, aki feltámadt, hogy híveinek ivászatait és verekedéseit dirigálja, hanem elvont fogalom, a szépség szimbóluma:

Fredman hangszere, jó bor, lányka

Éjt megédesít.

Stockholm Svédország fővárosa – s egyben Észak-Európa tengerparti kereskedővárosa. Bellman Stockholmjának utcáin és kocsmáiban a svéden kívül még hét nyelv folytat párbeszédet a helyi idiomával. Amikor *Fredman episztoláinak* nagy része íródott, Stockholm nem annyira svéd nemzeti kultúrcentrum, mint inkább az európai kultúra befolyásának behozatali központja. Bellman mint a francia iskola nagyon önálló ízlésű tanítványa kezdi dalköltői pályafutását, a végén pedig megjelennek művein az új német líra hatásának nyomai is. Amikor saját kora jellemezni akarta, külföldi párhuzamokat keresett. Rendkívül félrevezetően svéd Anakreonnak (Bellman sokkal dionüszoszibb), svéd Pindarosznak, vagy kissé epésen svéd Vadénak nevezték. Ő maga szívesen hasonlította saját városképeit Hogarthéhoz.

Dolgozatom alcíme korrekt – bár általában a külföldre exportált árucikkekre alkalmazzák. Itt az ideje, hogy Bellman dalai, egy kora romantikus, Napóleon előtti, nyitott európai kultúrkör szülöttei végre eljussanak Európába.

Szelényi-Szentjóni Annamária fordítása

(Carl Michael Bellman *[Fredman episztolái és dalai](#)* című kötetéből.)

[Következő oldal →](#)